

Peajooni Mulgimaa kirjandusest

August Annist

Ei tohi muidugi oodata, et paaripäevase töötähtajaga ja paaril-kolmel leheküljel võiks siin alustadagi mingit põhjalikku uurimist “mulgi geeniuusest” meie kirjanduses. Jättes selle täielikult tulevikuks ja soovides eriti pikema, meie eri maakondade ja hõimude toodangut võrdleva kirjandusloolise ülevaate ilmumist, püüan siin ainult üsna lühidalt loendada ja iseloomustada Viljandimaalt põlvnevat kirjandusrahvast ja nende toodangut.

Mulgimaa osa meie rikkalikus rahvaluuleloomingus selgitada on kõigepealt folkloristide ülesanne ja esialgu veel suuremal määral täitmata. Igatahes on kindel, et siingi viljandimaalased pole mitte olnud ainult innukad edasilauljad, vaid ka uute laulude loojad. O. Loorits oma antoloogias (Valimik eesti rahvalaule, 1935, lk. 125) peab peale Viru- ja Setumaa just Mulgimaad üheks tähtsamaks laululavaks (“ühes väga huvitava laulukesega millegipärast ka just Kolga-Jaanis”).

Vanema, valdavas enamikus kirikliku kirjanduse viljelejad olid meil kahjuks teatavasti mitteeestlased, ega tule seepärast siin palju arvesse. Pealegi oli nende tegevuskohaks peamiselt Kesk-Tallinnamaa ja Tartu ümbrus. Ainult valgustusaja alguses mängis suurt osa Põltsamaa Wilde trükikoda ja Hupeli suurejooneline tegevus sealsamas. Hilisemad valgustussihilised pastorid on laokil osalt Saaremaal (Willmann, Luce, Frey), osalt Tallinna (Arvelius, Holtz, Winkler), osalt Tartu-Võru piirkonnas (Masing, Oldekop, Roth). Neid koondav teaduslik keskus sündis aga kuguni Pärnu Rosenpläneri “Beiträgede” ümber.

Ka esiromantika ja rahvusliku eelärkuse kirjandus on ainult selle algataja. Kristjan Jaak Peterson, ühtlasi siis esimene puht-eesti kirjanik sünnipäraselt mulk. Jah, leiame tema lauludeski mõningaid kohalikke elemente, kas-või näit. idüllilise Võidu jõe ja sellelt tõusva udu mälestamist. Muidu on folkloristliku esiromantika viljelejad peamiselt Kirde-Eestist ja teotsevad Tartus (Faehlmann, Bertram), Võrus (Kreutzwald) või Tallinnas (Neus, Russow). Viljandimaal võib sel alal suurima indlejana mainida ainult maamõõtjat Joh. Lagost, kelle väherahvalikel saadetistel oli teatav osa “Kalevipoja” faabula kujunemises (Kikerpära lood, osalt sõit maailma otsa).

Ka kõrg-ärkamisaja vanemad kirjanikud on lähtund peamiselt Pärnu- (Jannsenid, Suborg) ja Tartumaalt (Hurt, Pärn, Jakobson, Kuhlbars). Aga kahe viimase teotsuse tähtsaim periood toimub juba rikastuval Mulgimaal. Kuhlbari koolist käib läbi terve rida selle õitsemapakatava maanurga perepoegi, tulevase haritlasi (Kitzberg, Reimann, Niggol, Koppel, Tõnisson j.t.) Ja juba ärkamisaja kirjanikest põlvnevad vähemalt kolm siit, kõik ehtsad mulgi tõusva talunikuvaimu esindajad: Oma “Kuldrannakesest” unistav romantik ja radikaalne ratsionalist Ado Reinald Uusnast, pateetilist isamaailu ülistust ja mänglevat biedermeierlikku armulüürikat viljelev entusiastlik Mihkel Veske Holstrest, ja samuti traagilise saatusega isamaalaulik, kuid ühtlasi ka realselt nähtud “Kroonu onu” autor ning ennekõike meie esimene kirjandusloolane Juhan Kunder, samuti Holstrest.

Neile järgnevad juba hiljem juhtivale kohale tõusnud ja juba palju taltunuma hooga järelärkamise (ehk venestuse katsete) ajajärgu autoreid: peamiselt poliitilise huvialaga epigrammiluuletaja Ado Grenzstein-Piirikivi ja samuti ainult poliitilis-rahvavalgustusliku tegevuse kõrval rahvuslik-ajaloolist romaani (“Karolus”) viljelev Jaak Järv, mõlemad Tarvastu mehi. Sealtsamast on ka järelärkamise rahvusluse kõige pastorlikum laulik, ühtlasi esimesi soome kirjanduse tutvustajaid ja tõlkijaid –

Martin Lipp. Sel ajajärgul esinevad juba ka kaks esimest silmapaistvat Põhja-Viljandimaa autorit, mõlemad seni nn Madal-Eesti vähejõukast ja väheiseteadlikust Kolga-Jaanist, Soosaarest; vastavalt ka oma luules nagu häbelikud ja pehmemeesed, kuigi tugeva rahvusliku idealismiga: Jaan Bergmann, isamaalise lüürika ja rahvusajaloolise ballaadi viljeleja, ning Karl August Hermann (sündinud küll juba Põltsamaal, kuid isa Soosaarest), samuti ainult vähetähtsa kõrvaltöona rahvuslikku muinasromantikat jutustav (“Aulane ja Ülo”), ennekõike aga esimese pikema eesti kirjandusloo autor.

Kokkuvõttes on siis Viljandimaal tugev osa eriti hilisema ärkamisaja ning 19. sajandi lõpu luules, mida iseloomustab tugevalt tooniteta rahvuslik idealism ja tugev kontaktitunne rahvusliku ajalooaga. Jah, see ideelis-intellektuaalne element on isegi enamasti nii tugev, et lämmatab alateadlikuma tundeelu omakõne, mida harilikult eeldab elamusväärtuslikum lüürika. Sotsiaalselt iseloomustab seda luulet juba iseteadlikuks saand talunikukihi rahvuslik ideoloogia, mis aga eriti autorite isikliku sotsiaalse asendi (eriti pastorikutse) jne mõjul juba muutub võrdlemisi vähe radikaalsemaks või vähemalt vähe konkreetseks. Ometi oli just sel järelromantika ajastul teatavasti see suur tähtsus, et ta oli ühtlasi rahvusliku järelärkamise levitaja kandes rahvuslikku idealismi laiemaisssegi rahvakihtidesse.

Näib nagu oleks Mulgimaa järsku edasitungiv peremeeste klass, optimistlikult “hallparuniks” tüüriv, nn. “Mogri-Märtide” positiivse reaalguste oma tähtsaima kirjandusliku sõna ütlen just selles hilisema ärkamisaja kirjanduses. Realistlik sotsiaalvastuolude nägemine vaese talu ja rikka mõisa, rikka talu ja vaese popsi vahel, see ei tõuse mitte siit, vaid Alatskivilt (J. Liiv), Simunast (E. Vilde), Väändrast (E. Peterson). Kuid siiski on Mulgimaa annud vähemalt ühe silmapaistva realisti, kuigi elu lõpuni suure romantilis-idealistliku mahendusega: see on August Kitzberg, sünd. Laates. Tema’p see on, kes esimesena ja praeguseni kõige elavamini on jäädvustanud selle tüübilise (sajandi-lõpu) Mulgimaa kõige iseloomulikumat tüübid: alates serviilselt meelitavaist, aga ka agaralt oma lapsi karjaseks kauplevaist saunaettedest ja alandlikest Masa-Antsudest ja Sauna-Antsudest, kuni täieliku külakurnaja ning ainult kaugast jumaldava Mogri-Märdini. On küllalt karakterne, et selle kõige mulklikuma mulgi kirjaniku enda seisukoht mitte enam ei ühtu selle aja jooksul juba tõeliseks hallparuniks kasvand peremehe omaga, vaid et ta selle ühekülgselt ahnust, materialismi ja ebasotsiaalsust juba üsna teravalt arvustab. Ses suhtes võime Kitzbergi toodangut pidada pöördkohaks Mulgimaa sotsiaalsete kihtide kirjanduslikus esinemises.

Näib nagu oleks Mogri-Märtide tõug tõesti jäänd ahtraks ja ähvardab surra välja – vähemalt kirjanduslikult. Küllap tal on lahti olnud palju mugavamad äraelamise ja jõukakssaamise võimalused või ei ole ta praktiline meel tal lasknud sündidagi luuletajaks? Kui aga alles uuel ajastul, sünnidaatumini poolest 30-40 aastat pärast Kitzbergi sündi, Mulgimaalt jälle tõuseb rohkearvuline kirjanikuhulk, pealegi tugevasti ideoloogilise rõhuga – on nad seekord oma mentaliteedilt pigem kehviku kui peremehekihi esindajad. (Muidugi ei tähenda see veel, et ei oldaks sündinud peremehepojana.)

Teatavas mõttes selle uue aja eelkäija on Hella Murrik-Wuolijoki Taageperast, kes eriti oma lüüriilises jutustuses “Udutagused” on hästi kujutanud mulgi peremehe raha- ja seisuseuhkuse raskeid tagajärgi ja hiljem oma kaashöimlase Kitzbergi pärandust edasi arendanud menuka näitekirjanikuna.

Meie uuem kirjandus on lõunaeestlaste loodud, väidetakse (võiks lisada juure – ja saarlaste: Ridala, Under, Mälk!). Sellest on uusromantikute vanem põlv, enamasti lõunapoolt Tartut (Suits, Tuglas, Enno, Ast) või saartelt. Nooremast põlvest aga põlvneb Viljandimaalt otse üllatavalt suur hulk tuntud autorinimesid. Nii on Paistu Tuhalaanest Johannes Semper, meie euroopalikult intelligentsemaid

värsiseppi ja analüütilise romaani "Armukadeduse" autor. Mitte kaugel temast ei seisa ei vaimsuselt ega sünnikohaltki Johannes Barbarus, Heimtali mehi, intellektuaalse värsi ja sotsiaalse paatosega iseloomustatud. Ja kaunis lähedal neile on ka Viljandi linnast lähtunud August Alle, samuti krititsistlik ja vihane värsimeister. Helme Leebikust põlvneb (kuigi juba poisikesepõlves Tartumaale kolind) Henrik Visnapuu, juba pehmetoonilisem lüüriline talent, samuti kui tema kaashelmelane (Kärstnast) Hendrik Adamson, mulgimurdelise "Mulgimaa" luule viljelejaid (sel alal on mainitav veel ainult oma "Kodukotusega" tuntud A. Rennit Tarvastust).

Kolmaski helmelane, seekord Taageperast, on Erni Hiir, samuti lõunamulklikult pehmeloomuline lüüririk, kuigi tugeva intellektuaal-idealistliku tahtega. Kui tuletame meele, et Kitzbergki oli sealtkandi mehi, tahaks küsida, kas seal, päris lätipoolsel Mulgimaal ei elagi natuke pehmem, sentimendirikkam tõug kui vanas Sakalas, kuid tugeva dramaatilise soonega?

Kas pole imelik, et need kuus meie aja tähtsamat luuletajat on kõik Lõuna-Viljandimaalt ja selle piiri äärest? Põhja-Viljandimaa näib olevat ka seekord vähem viljakas, kuid selle-eest eepilisem.

Nagu üleminekuks on Mart Raud (Heimtali vallast), küll veel tugevasti lüüriliselt toonitatud, kuid siiski tugevam oma koduümbruse "kirveste" eepilise kujutajana. Kuid Suure-Jaani suurtalude miljööst on pärit mees, kes nende talude mandumist peamiselt popsi ja asuniku seisukohast vaatlleb – Albert Kivikas, peale Kitzbergi kahtlemata parim Mulgimaa tüüpide ja olude kujutaja. Ning lõppeks tuleb õigupoolest Suure-Jaani meheks lugeda ka eesti romaani suurim nimi, Anton Hansen-Tammsaare, kelle vanemad mõlemad on Järva-Madisesse välja rännanud siit. Aga et kirjanik oma aimestiku ja tüübid loomulikult võtab oma enda kasvukohast, siis tuleks "mulklikku" küll peamiselt uurida ainult Tammsaare päritud üldises hingelaadis ja ande iseloomus, ehk võib siis olla ka perekonna kaudu edasi antud vaimses ilmes. Sellestki võiksime siin esile tõsta tugevat intellektuelu ja ideoloogilist püüdlust.

Lõppeks tuleb mainida veel üht abjakat, kes mitmes suhtes kuulub nn ekstraklassi. See on Karl August Hindrey, küll sündinud juba 1875. aastal, kuid alles viimaseil aastail vaevaks võtnud kuulsaks saada ka ilukirjanikuna. Üles kasvand juba "eestisoost mõisniku" miljöös, näib ta meie kirjanduses ainsana nagu kehastavat seda ideaali, mille poole Mogri-Märtide generatsioon püüdis: härrasmees, selle sõna balttilises aupaistes ja iseteadvuses, kuigi kutsele vastavalt natuke boheemlikul kujul.

Võib olla siis, et tema (kah mitte niipalju puhteepilises kui intellektuaalselt memuaarilikus, stiililt impressionistlikus) toodangus kristalliseerub see uus pärismulklik (või abjalik) elusuhe, mis suunas see praegu liigmaterialistlikuna stagneeruv vaim võiks edasi areneda. Ehk võiks see mõnes suhtes siis eeskujuks olla ka muile eestlastele, kes ju vähemalt krahv Keyserlingi arvates kõik pidavat olema loodud härrasrahvaks. Esialgu, näit Kivika romaanide kujutatuna avaldub see "mulgi aristokratism" aga veel küll peamiselt "korporantlikus kamandamises", upsakuses ja prassimises.

Olen annud üsna linnulennulise ülevaate ainult Mulgimaa kõige tuntuimaist kirjanikest ja nende toodangu laadist. Seda kõike mingi ühise ideoloogilise või psühholoogilise omadusega iseloomustada on muidugi äärmiselt raske, vähemalt riskantne. See nõuaks üksikasjalist läbiuurimist ja võrdlust teiste maa- ja hõimkondade luulega.

Ainult kõige üldisemais joontes sõandaksime öelda ehk siiski järgmist: võrreldes ükskõik millise meie teise maa-alaga, on Mulgimaa olnud kirjanduslikult üks andekamaid. Vastavalt tema vanast ajast

peale võrdlemisi arenenud sotsiaalsele struktuurile on tema kirjanduseski võrdlemisi tugevasti arenenud intellekt ja ühiskondlik mõtlemisviis, siis ideoloogiline idealism. See näib teda eraldavat näit isegi Kagu-Eesti tundmuslik-aistlikumast luulelaadist (mida võiks ehk osalt jälgida ka juba kõige lõunapoolsemal Mulgimaal). Teiselt poolt iseloomustab teda aga ka tugev (ja sageli agressiivne) tundeelu, mis teda eraldab näit kainemast Põhja-Eesti rahvast ja paneb ta viljelema rohkem lüürikat, eriti lõunapoolset Mulgimaal.

Pikemalt kõigi nende küsimustega, samuti nagu praeguse Mulgimaa kirjanduseluga jne tegelemine ei mahuks enam siia.